

'Ik weet heel goed wie ik ben, omdat mijn meester mij begrijpt'

Een onderzoek naar het zelfbeeld van basisschoolleerlingen

De manier waarop een kind over zichzelf denkt – zijn/haar zelfbeeld – is belangrijk voor het welzijn van het kind. Het zelfbeeld zorgt voor een gevoel van uniciteit, waardoor een kind zich kan onderscheiden van andere kinderen. Het geeft een kind inzicht in wie het is en hoe het zich verhoudt tot anderen. Goede relaties met anderen zijn belangrijk voor een kind. Interactie met ouders, vriendjes of leerkrachten zijn namelijk van invloed op de ontwikkeling van het zelfbeeld. In dit artikel doen we verslag van ons onderzoek naar het zelfbeeld van basisschoolleerlingen, waarbij we leerlingen met speciale onderwijsbehoeften vergeleken hebben met andere leerlingen.

Tekst: Jente Bijnen, Janet van Horssen-Sollie en Anouke Bakx

We beschrijven eerst de literatuur over het zelfbeeld, de relatie van het zelfbeeld met het welzijn en de invloed die de leerkracht daarop heeft. Daarna geven we een overzicht van onze bevindingen en bespreken we wat dat betekent voor de onderwijspraktijk.

ZELFBEELD

Onder zelfbeeld verstaan we de manier waarop je over jezelf denkt en hoe je naar jezelf kijkt (Marsh & Shavelson, 1985). Zonder een duidelijk idee over wie je bent, kun je onzeker zijn over jouw plaats of rol in het leven. De vorming van het zelfbeeld is een levenslang proces waarin de sociale omgeving een belangrijke beïnvloedende factor is. Heel jonge kinderen beschrijven zichzelf vooral in termen van uiterlijke kenmerken, zoals de kleur van hun ogen, en in termen van direct observeerbaar gedrag, bijvoorbeeld tot 10 kunnen tellen of goed kunnen hinkelen (Bakx et al., 2021). Vanaf het midden van de kindertijd (5-7 jaar) begrijpt een kind steeds beter dat anderen ook een bepaald idee over hem hebben. Vanaf dat moment beschrijft een kind zichzelf in toenemende mate in relatie met anderen (López-Justicia et al., 2005), bijvoorbeeld populariteit bij klasgenoten. De specifieke context waarin een kind zich bevindt, speelt daarnaast ook een rol in de manier waarop kinderen zichzelf beschrijven. Bij vriendjes of vriendinnetjes presenteren kinderen zichzelf bijvoorbeeld anders dan bij hun ouders of leerkrachten.

WETEN WIE JE BENT

Naast de inhoud van het zelfbeeld is ook de helderheid van het zelfbeeld belangrijk voor het welzijn. De helderheid van het zelfbeeld gaat over de vraag in hoeverre je zelfbeeld stabiel is over de tijd heen, en of je duidelijk kunt beschrijven wie je bent en hoe je in elkaar zit (Campbell et al., 1996). Wanneer je de ene dag iets anders over jezelf denkt dan de andere dag, kan dat tot verwarring leiden over wie je bent en kan je zelfvertrouwen verminderen. Er zijn verschillende factoren van invloed op de helderheid van het zelfbeeld, zoals bepaalde persoonlijkheidskenmerken, en de relaties die je hebt met anderen. Mensen met veel zelfvertrouwen hebben bijvoorbeeld een meer helder zelfbeeld, terwijl mensen die door stress vaak intense, onbeheersbare emoties ervaren juist een minder helder zelfbeeld hebben (Campbell et al., 1996). Een ander voorbeeld is de invloed van ouders op de helderheid van het zelfbeeld van hun kinderen; de kans dat een kind een helder zelfbeeld heeft is groter wanneer de helderheid van het zelfbeeld van hun ouders hoog is (Crocetti et al., 2016).

SCHOOLWELBEVINDEN

Wanneer we verschillende onderzoeken naar de helderheid van het zelfbeeld naast elkaar leggen, wordt duidelijk dat een helderder zelfbeeld samenhangt met een groter welzijn. Mensen met een helderder zelfbeeld zijn zelfverzekerder, minder angstig, hebben meer positieve emoties en kunnen zich beter aanpassen. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de helderheid van het zelfbeeld van basisschoolleerlingen in relatie tot hun welzijn op school. Omdat sociale relaties de zelfbeeldontwikkeling beïnvloeden, verwachten we dat de

relatie tussen de leerkracht en de leerling hierin een rol speelt. Meer inzicht in de onderlinge relaties tussen de helderheid van het zelfbeeld, schoolwelzijn en de relatie tussen de leerkracht en de leerling is relevant, omdat school een belangrijke omgeving is waar een kind veel tijd doorbrengt. Met de inzichten uit dit onderzoek hopen we leerkrachten handvatten te kunnen geven voor het versterken van het schoolwelzijn van hun leerlingen. We bekijken daarbij in het bijzonder de leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften.

SPECIFIEKE ONDERWIJSBEHOEFTE

Leerlingen met speciale onderwijsbehoeften vormen een minderheidsgroep. Het gaat dan om leerlingen met bijvoorbeeld ADHD, Autisme Spectrum Stoornis (ASS), het syndroom van down en leerproblemen of kenmerken van hoogbegaafdheid (Bakx, 2019). Het horen bij een minderheidsgroep heeft invloed op het zelfbeeld. Van hoogbegaafde leerlingen weten we bijvoorbeeld dat zij zich met andere kenmerken beschrijven dan andere leerlingen (Bakx et al., 2021). Uit een grootschalig onderzoek onder meer dan 8.500 negenjarige leerlingen blijkt dat het schoolwelbevinden van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften verschilt van dat van leerlingen zonder specifieke onderwijsbehoeften (Cosgrove et al., 2014). Uit dat onderzoek kwam naar voren dat leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften relatief ongelukkiger waren en een grotere afkeer hadden van school en schoolvakken. Overigens hebben Cosgrove en haar collega's geen hoogbegaafde leerlingen geïnccludeerd in de onderzoeksgroep leerlingen met speciale onderwijsbehoeften.

‘De relatie met de leerkracht is van groot belang voor de mate waarin een leerling zichzelf kent en begrijpt’

POSITIEVE RELATIE

Een belangrijke rol in het schoolwelbevinden van kinderen is de kwaliteit van de band tussen de leerkracht en de leerling. Leerkrachten vinden het vaak moeilijker om een goede, positieve relatie te vormen met leerlingen met specifieke onderwijsbehoefte(n) dan met andere leerlingen. De oorzaak daarvan is bijvoorbeeld een ‘mismatch’ tussen de leerkracht en leerling. Wanneer een leerling met ADHD bijvoorbeeld erg druk of soms zelfs agressief is, kan een leerkracht het moeilijk vinden om een positieve relatie met de leerling op te bouwen (Newberry & Davis, 2008). Een leerkracht zet dan de ‘leerkrachthoed’ op en doet zijn best om conflicten te voorkomen, maar de band verbetert daardoor niet. Een negatieve relatie met de leerkracht is meer van invloed op leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, waardoor het juist belangrijk is

voor hen om een goede band met hun leerkracht te hebben (Roorda et al., 2011).

HET ONDERZOEK

Ons onderzoek vond plaats binnen de onderwijsonderzoekswerkplaats POINT. In totaal deden - na toestemming van hun ouders - van negen basisscholen 657 leerlingen uit groep 6 t/m 8 mee (335 jongens, 321 meisjes, 1 anders). Zij vulden een online vragenlijst in. Deze vragenlijst bestond uit stellingen, waarbij de leerlingen aan konden geven in hoeverre zij het met deze stellingen eens waren. Zij hadden vijf antwoordopties, van 'helemaal niet waar' tot en met 'helemaal waar'. Uiteindelijk zijn er 640 compleet ingevulde vragenlijsten geanalyseerd. Van de leerlingen die de vragenlijst in hadden gevuld, hadden 163 een specifieke onderwijsbehoefte (ADHD, ADD, dyscalculie, dyslexie, hoogbegaafdheid).

Scholen die meededen met het onderzoek zijn allemaal verbonden aan de onderwijsonderzoekswerkplaats POINT040 (zie voor mee informatie www.point013.nl). POINT staat voor 'Passend Onderwijs voor Ieder Nieuw Talent'. In deze onderwijsonderzoekswerkplaats werken leerkrachten, pabodocenten en onderzoekers samen aan onderwijsvraagstukken uit de dagelijkse praktijk met betrekking tot talentontwikkeling. Op die manier wordt er een brug geslagen tussen wetenschappelijk onderzoek en de onderwijspraktijk. Vorig jaar wonnen de POINT-onderwijsonderzoekswerkplaatsen de EAPRIL Best Practice Based Research Award 2021. Deze Europese onderscheiding wordt jaarlijks uitgereikt aan het meest innovatieve project met betrekking tot leren en ontwikkelen in het onderwijs.

LAGERE HELDERHEID ZELFBEELD

Uit ons onderzoek kwam naar voren dat leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften een minder helder zelfbeeld hebben dan leerlingen zonder specifieke onderwijsbehoeften. Zij weten minder goed dan andere leerlingen hoe ze over zichzelf

denken en veranderen vaker van mening over zichzelf. Uit eerder onderzoek weten we daarnaast dat het zelfbeeld van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften minder positief is dan dat van leerlingen zonder specifieke onderwijsbehoeften (Cambra & Silvestre, 2003). Zij vinden het bijvoorbeeld moeilijker om vriendschappen te sluiten met klasgenoten en hebben vaker het idee dat zij minder goed geaccepteerd worden door klasgenoten. De sociale plaats in de groep die leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften hebben vanwege hun minderheidsstatus is een mogelijke verklaring voor de lagere helderheid van het zelfbeeld bij onze onderzoeksgroep, maar dat zal in verder onderzoek moeten worden bevestigd.

LEERKRACHT EN LEERLING

Uit ons onderzoek bleek ook dat leerlingen een helderder zelfbeeld hebben wanneer zij een positievere relatie met hun leerkracht hebben. Leerlingen die minder conflicten met hun leerkracht hebben en meer nabijheid van hun leerkracht ervaren, weten beter wie ze zijn. Dit was niet anders voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften in vergelijking met leerlingen zonder specifieke onderwijsbehoeften. Voor zowel leerlingen met als zonder specifieke onderwijsbehoeften is de relatie met de leerkracht dus van groot belang voor de mate waarin een leerling zichzelf kent en begrijpt.

POSITIEF VERBAND

Uit onze analyses bleek verder een positief verband te bestaan tussen het schoolwelbevinden van de leerlingen en de helderheid van hun zelfbeeld. Met andere woorden: leerlingen die beter weten wie ze zijn, voelen zich op school beter op hun gemak. Dit was niet anders voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften in vergelijking met leerlingen zonder specifieke onderwijsbehoeften, en gold dus voor alle leerlingen. Wat nog niet duidelijk is uit ons onderzoek, is welke kant deze relatie uitgaat: is het zo dat leerlingen meer welbevinden ervaren omdat ze een helderder zelfbeeld hebben of is het zo dat leerlingen die al een groter welbevinden ervaren ook makkelijker een helder zelfbeeld ontwikkelen. De relatie lijkt beide kanten op te werken.

DRIE AANBEVELINGEN VOOR DE PRAKTIJK

Op basis van ons onderzoek doen we de volgende aanbevelingen:

- 1. Jouw relatie met jouw leerling doet ertoe.** Het is belangrijk dat een leerling bij je terecht kan voor emotionele steun als hij/zij troost zoekt, ervaringen met je wil delen of dingen over zichzelf wil vertellen. Een dergelijke positieve relatie heeft een positieve invloed op de schoolprestaties, het zelfvertrouwen en het schoolwelzijn van jouw leerling. Dit geldt voor alle leerlingen, met en zonder speciale onderwijsbehoeften. Inzicht in je eigen houding als onderwijsprofessional is noodzakelijk voor het opbouwen van een positieve relatie met een leerling. Durf kritisch te kijken naar jouw aanpak wanneer een leerling 'lastig' is.
- 2. Leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften hebben andere aandacht nodig.** Uit ons onderzoek blijkt dat leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften een minder duidelijk beeld hebben van wie zij zijn dan andere leerlingen. Zij zijn daarom gebaat bij een onderwijs-

professional die hen helpt om zelfinzicht en zelfkennis te vergroten door zelfreflectie, bijvoorbeeld door hen te begeleiden in het ontdekken van hun talenten, sterke en minder sterke eigenschappen. Dit geldt natuurlijk voor alle leerlingen, maar leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften hebben daarvan extra profijt.

3. Omarm diversiteit en stimuleer groepscohesie.

Leerlingen die bij een minderheidsgroep horen, zoals leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, vinden het lastiger om aansluiting te vinden bij klasgenoten (Cambra & Silvestre, 2003). Ook laat onderzoek zien dat hogere schoolprestaties bepalend zijn voor de mate waarin leerlingen geaccepteerd worden in de groep en zelf het gevoel hadden bij de groep te horen (Nepi et al., 2013). Wees je hiervan bewust en zorg voor een klimaat waarin diversiteit wordt gewaardeerd. Maak werk van de inclusie. Dat vergroot de kans dat leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften zich beter geaccepteerd voelen door hun klasgenoten en er echt bij horen in de klas.

CONCLUSIE

Samenvattend kunnen we concluderen dat de bevindingen van ons onderzoek laten zien dat de helderheid van het zelfbeeld positief samenhangt met zowel schoolwelbevinden als met de kwaliteit van de relatie met de leerkracht. Hoewel leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften een minder duidelijk beeld hebben over wie zij zijn, geldt deze samenhang ook voor hen. We trekken onze conclusies echter met enige voorzichtigheid. We hebben in dit onderzoek leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften als homogene groep onderzocht, zonder te differentiëren naar type onderwijsbehoeften. Mogelijk zijn er andere trends te ontdekken voor groepen leerlingen met eenzelfde soort specifieke onderwijsbehoeften, zoals bij leerlingen met ADHD of leerlingen met kenmerken van begaafdheid. Daarnaast vond ons onderzoek plaats tijdens de coronapandemie. De pandemie heeft een negatieve impact op de mentale gezondheid van kinderen (Patrick et al., 2020). Ook dit kan onze bevindingen hebben beïnvloed. Desalniettemin bevestigt ons onderzoek dat leerkrachten een belangrijke rol spelen in het welbevinden van hun leerlingen op school.

Ga voor de referentielijst behorende bij dit artikel naar lbrt.nl.

Jente Bijnen is waarnemend ondersteuningscoördinator en leerlingbegeleider in het voortgezet onderwijs. Ze schreef haar masterscriptie binnen de onderzoekswerkplaats POINT. In januari 2022 is zij hiermee afgestudeerd en heeft de studie Pedagogische Wetenschappen aan de Radboud Universiteit afgerond.

Janet van Horssen-Sollie is levenslooppsycholoog en doet aan de Radboud Universiteit promotieonderzoek naar zelfconcept- en identiteitsontwikkeling van hoogbegaafden gedurende de levensloop. Janet is initiatiefnemer van het onderzoekerscollectief hoogbegaafdheid (OCHB) en docent begaafdheid aan de masteropleiding Educational Needs bij Fontys OSO. Zij schreef het boek 'De kleine hoogbegaafdheid voor dummies'.

Anouke Bakx is lector Goed leraarschap, goed leiderschap bij Fontys HKE en bijzonder hoogleraar Begaafdheid aan de Radboud Universiteit. Zij richt zich op docentprofessionalisering passend onderwijs voor (hoog) begaafde leerlingen. Ze is initiatiefnemer van de POINT-werkplaatsen en medeoprichter van het Wetenschappelijk Expertisecentrum RATIO.

